

PROHÁSZKA OTTOKÁR

Keresztény-nemzeti politika nem lehet egyéb, mint a lelkiek biztosítása, a nemzeti értékek megmentése. És eszköze csak kiegyenlítés, megnyugtatás, a szegények és üldözöttek felemelése lehet.

Szekfü Gyula

Az egész nemzeté volt: az egész nemzet temette Székesfehérvár püspökét. Fénnyel és könnyel. Mintha mindenki veszített volna valamit sokrétű egyéniségében, amely a próféta, a bölcselelő, a tudós, a költő és a szónok lángelméjétől ragyogott. Ha egyetlen szóval akarnók jellemezni, azt mondhatnók, hogy lélek volt. Megrendíthetetlen nyugalma, kiegyensúlyozott, világfölényes lélek, amely hitt a földi lét értelmében, a jónak a rossz fölött, az életnek a halál fölött való győzelmében. S ezt a hitet át tudta önteni azokba, akik közelébe jutottak. Egyik könyvében olvassuk, hogy a legnagyobb jótéteményt az gyakorolja a társadalommal, aki az élet világosságát árasztja magából az általános nagy kultúröntudatlanság útjaira, Nos, ő halála percéig világított s elégett ebben éppen azon a szószéken, ahol a legtöbb fényt gyűjtotta ki. Mi a szociáletikust gyászoljuk benne. Ravasz László írta nekrológiájában: „Prohászka-ban a filozófusnál és a hívőnél, mondjuk: a misztikusnál nagyobb a társadalomnevelő. Szinte nyersen kiáltja: Nemcsak Igével él az ember, hanem kenyérral is. És bátran, szinte százszázalékos reformon dolgozik. A Dúsgazdag és a Lázár nagy ellentétében határozottan Lázár mellé állt és szinte erőszakos mozdulattal akarja a kenyeret odaadni annak, akit az, isteni jog szerint, megillet, s akit a kenyértől csak emberi jog fosztott meg.”

*

Amikor Prohászka Ottokár, mint végzett teológus, elhagyta Rómát, hogy megkezdje életmunkáját a hazai földön, alkonyodóban volt a XIX-ik század, amely a tudományba vetett abszolút

hittel és a szükségszerűség dogmájával itatta át az európai szellemet. A racionalizmus és a hittől való aposztázia korszaka volt ez. Csak térben és időben megmérhető tények léteztek előtte. A társadalom is adottságként szerepelt, mechanizmus, vagy organizmus gyanánt. Ebben a gondolkodásban nem volt helye a vallásnak. A pozitívizmusnak azonban meg kellett állania a tapasztalati tények összegezésénél s már a Taine és Renan után következő nemzedék észrevette, hogy nem kap kielégítő feleletet az élet mibenlétére és céljára. Miért akkor minden? Franciaországban, Comte hazájában, ez a kérdés foglalkoztatta a nyolcvanas évektől kezdve az ifjúságot. A fiatal Bourget ezt írta: „Jól tudom, hogy a tudomány a pesszimizmus gyógyíthatatlan magvát rejt magában s a hozzáfűzött mérhetetlen reménynek csőd lesz a vége mindazok szemében, akik latra vetették e formula örvényét: a Megismerhetetlen.“ A társadalmi élet nagy haladást mutatott, de a szabad verseny, a tőke és a gép rabszolgává tette az emberek egyre nagyobb tömegét s miután az erkölcs önérvényességét elvitatták, a gazdasági élet alakulását pedig az állítólagos öntörvényszerűsége bízta, megszületett a szociális kérdés.

Prohászka látta, megértette és átérezte az emberiség e betegségét. „Lemondani mindenről — írta a századról szólva — ami nagy, szent és fönséges, arra az emberi szív nem képes. Unalomból, undorból, utálatból, lemondásból meg nem él. Ez a halál érzelmköre. E miliőbe lehet a lelket rövid időre belesodorni, de ez csak elszenderedés. Mihelyt fölébred benne az élet ösztöne s megszállja az alkotás vágya, mihelyt megcsapja a halhatatlanság szele: fölébred mámorából s romokat látván maga körül, szomorkodik éssír.“¹ Prohászka az újkor legnagyobb pápája, XIII. Leó szellemi légkörében élt, annak eszméiben kereste a „mal du siècle“ orvoslását. A nyugati országokban már újraéledőben is volt a katolicizmus. Filozófia, tudomány és művészet terén egyaránt. A társadalmi kérdés megoldásának is olyan gyakorlati vagy elméleti kutatói támadtak, mint Ketteler, Hitze, Pesch, De Mun és Toniolo. Ennek a megújulásnak, amelyet külföldön segített a filozófiai idealizmus és kritikai realizmus úttörő munkája, akart lenni és lett nálunk vezéralakja Prohászka.

¹ Gondolatok a századvégi hódolatnak és a magyar katolicizmus 900. jubileumának ünnepére. Budapest, 1900. 24—25. 1.

A századforduló magyar nemzedékének — amelyhez Prohászka is tartozott — világfelfogásában a materializmusba fulladt liberalizmus uralkodott. Szekfü Gyula szomorú képet fest róla.² A materializmus terjedését elősegítette a katolikus irányzat népszerűtlensége s az, hogy „a középosztálynak alig volt érzéke, melylyel szellemi dolgokat felfoghatott volna.“ A korszak sajtója nemcsak ekkor, az egyházpolitikai küzdelmek idején, hanem később is, a legvégtetesebben támadta az egyházat és a vallást. A katolikusok minden mozdulását ultramontanizmussal bélyegezték és „fekete rémet“ láttak benne. A liberális állam bűnös gondatlansága miatt az ipari munkásság zsákmányul esett a marxizmusnak. Még sötétebbé tette a helyzetet a polgári radikalizmus folytonos erősödése, amely már a „nemzeti illúzióknak“ is ellene fordult. Prohászka gigászi feladatra vállalkozott, amikor megindult az áramlat ellen. Szóban és írásban hangsúlyozta a materializmus csődjét és a metafizika szükségességét, amiben segítségére volt nagy természet-tudományos készsége. Bizonyította, hogy a tudománynak az a kísérlete, hogy módszerét erkölcsre, művészetre és társadalmi fejlődésre alkalmazza, csődöt mondott. Revideálni kell kultúrcéljainkat és új céger után kell néznünk. Világnézet kell, amely az élet minden kérdésére megoldást ad. Ez a világnézet, amely egyben világformáló erő, a kereszténység.

*

Krisztianizmus. Ekként nevezte Prohászka azt a szociális etikát, amelynek hirdetésére odaállt 1904-ben a Társadalomtudományi Társaság ankétjén a „Huszadik Század“ szociológusai elé: össze kell egyeztetni az individuális és a szociális irányt s ezt a feladatot csak a kereszténység oldhatja meg.³ Maga Prohászka sem akkor, sem azóta nem adott rendszeres keresztény társadalmi erkölcsant. Nevelő elveit azonban ragyogó dialektikával fejtette ki beszédeiben és könyveiben.

Hogy Prohászka nem adott rendszert, azt talán voluntarizmusával magyarázhatjuk. Jobban bízott a valóság közvetlen megragadásában, az érzelmek felkeltésében s ennek nyomán az akaratindításban, mint a skolasztika gondolatfűzésében. „Érzelmi momentu-

² Három nemzedék. Budapest, 1920. 226—228., 235—237. 1.

³ A társadalmi fejlődés iránya. A Huszadik Század könyvtára 8. Budapest 1904. 207—210., 317—320. 1.

mok s ezek által befolyásolt akarat, vagy inkább akaratosság s ösztönösség határozza meg az ember állásfoglalását és világnézetét.⁴ A gyakorlati élet sem annyira a tudásnak, mint inkább az érzésnek jár nyomában. Az élet mélységei mint érzések vetődnek fel. Feladatának tehát azt tekintette, hogy bebizonyítsa: a kereszténység biztosítja egyedül „a jobb élet adventi vágyának” kielégítését. Mert amíg a történelmi programm eszméje az igazság, addig az egyéné a boldogság.⁵ A boldogság érdekében azonban be kell vinnünk a társadalomba a krisztianizmusban lüktető szeretetet és az erkölcsöt. „Az érdekek harcába, a gazdaságba, termelésbe, a jogi viszonyokba, az irreális egyenlőségi vágyakba rendet, arányt, mértéket kell teremtenünk: akkor lesz az ember tömegekből emberi társadalom.”⁶

Prohászka perbe száll a történelmi materializmusnak azzal a dogmájával, hogy az erkölcs csak a társas élet funkciója, mert az ember az akarat révén feltámadhat a milió sírköve alól. Téves tehát az a nézet is, hogy etika csak jobb életviszonyokból adódnék, de kétségtelen, hogy a lélek, bár sokat bír, nem bír el mindent. Az embert segíteni kell a tisztességes életre, meg kell teremteni a nemes érzések feltételeit a kultúrában, a tanultságban, az egészségügyben, az iskoláztatásban, a lakásügyben, a gazdasági és társadalmi viszonyokban, A keresztény felfogás csak az lehet, hogy már a földön is jogot és igazságot kell szolgáltatni. Nem keresztény nézet az, hogy a hívek minden gondolata a túlvilági életre irányuljon, mert „igazi keresztény az, aki a túlvilági életet buzgó, lelkes és tevékeny földi étellel biztosítja.”⁷

A kultúra, amely a bensőséges lelki világ kialakítása, csakis az emberhez méltó életkörülmények között virágozhatik. Ez a gondolat állandóan visszatér Prohászkanál. A leromlott, otthontalan embernek nincs érzéke a kultúra iránt. „Nekik előbb az ádáz munka és a gond terhétől kell szabadulniok, hogy a szépet, nemeset és jót magukban felfedezhessék.”⁸ Mivel ma nem ez a helyzet, tévesen nevezzük az európai nyugati kultúrát a maga egészében keresztény kultúrának. Az olyan társadalmi rendet, amely lehetetlenné

⁴ Kultúra és Terror, Budapest, 1918. 56. 1.

⁵ Világosság a sötétségben, Budapest, 1913. 23. 1.

⁶ U. o. 79. 1.

⁷ Kultúra, 88. 1.

⁸ U. o. 19. 1.

teszi az emberiség nagyrészének erkölcsi művelődését, le kell törni. „Minek lelkesednénk a mai világ ama jellemző vonásaiért, amelyek nem szépséget, de torzulást jelentenek az emberiség arculatán? Elfogadjuk-e talán a mai állapotokért a felelősséget s a kereszténységnek tudjuk-e be, ami jót, rosszat, kevés jót, sok rosszat hoztak ránk?”⁹ Nem azt kell kérdeznünk, amit Strauss vet fel: „Sind wir noch Christen?“, hanem amit Chamberlain: „Sind wir schon Christen?“

*

Ma már senki sem tagadhatja, hogy az egész kultúrvilágon két világnézet küzdi halálharcát: a kereszténység és a szocializmus. Prohászka a szocialista munkásmozgalom megítélésében nagy tárgyilagosságot tanúsít. Mint külföldön előfutárai, ő is az öntudatlan kereszténység megnyilvánulását látja abban a paradicsom utáni vágyakozásban, amely a marxizmushoz sodorta a tömegeket. A szocialista szervezkedés érdemeit sem vonja kétségbe s nem vitatja el törekvéseik jogosultságát sem a béreknek s a munkások háztartási szintjének emelésére nézve.¹⁰ Ám az a gyűlölet, amelyet a marxizmus a kereszténység s általában minden lelkiesség és szellemi érték irányában táplál, az az országrontó munka, amelyet a szocialista vezérkar különösen, Magyarországon kifejtett, az elítélés és kárhoztatás rendkívül erős hangokat váltja ki Prohászka-ból, Ostorozza azt a mérhetetlen elbizakodottságot, amellyel a marxizmus mindent megvet, ami szent és nagy s ami az embert jobbá és nemesebbé teheti. Egy pillanatig sem szűnik meg ráirányítani a magyar társadalom figyelmét a szociáldemokrácia párthatalmi taktikájára s különösen arra a veszedelemre, hogy a magyarországi szocialista szervezetek a szemét-zsidóság vezetése alá kerültek.

Prohászka a társadalom alapjának a vallást, a családot és a magántulajdont tekinti s mind a hármat féltenie kell a szocializmus előretörésétől. A magántulajdont azonban csak annyiban védi, amennyiben ez a munka gyümölcse, és csak addig a határig, amíg nincs sérelmére a közjónak. Aquinói Szent Tamást és Marxot egynek veszi abban, hogy mindkettő, csak a munkát ismeri el a tulajdonszerzés jogcímének,¹¹ „Mindenkinek azt kell kapnia, ami mun-

⁹ U, o, 109. 1.

¹⁰ Kultúra. 63—64. 1.

¹¹ XIII. Leó pápának beszédei és levelei. Budapest, 1891, Prohászka szelvénye, 371. 1.

kájának jár; más cím a szerzésre a jog színe előtt nincs. Ha más-ként szerzünk, akkor nostra lucra sunt aliorum detrimenta.¹² Ezzel szemben a valóság az, hogy a dolgozó ember a mai társadalomban nem kapja meg igazságos bérét. Ez a bűne a kapitalizmusnak. A kapitalizmusban azonban Prohászka csak a pénzgazdálkodást ítéli el, azt a gazdasági elvet, hogy a pénz produktív. „A vagyonskülönbségeknek, a tudás, a műveltség s a moralitás terén való nagy egyenlőtlenségeknek — mondja — oka nem a magánbirtok, hanem a kamat, az a produktív erő, melyet a pénztőkének tulajdonítanak ... A tőkekamattal helyébe, mely eszköze a munkátlan meggazdagodásnak másnak keresetéből, olyan jogi és gazdasági rendet kell állítani, amelyben a meggazdagodás kizárólag a munka arányában történhetik. Manapság elég, ha az ember oly apától származik, aki sohasem dolgozott, hogy maga sem dolgozzék soha; épp oly bizonyos, hogy ti is élethossziglan húzzátok majd a munka jármát, ha apátok is azt húzta.”¹³ A pénz csak mint a termelés tényezője gyümölcsöződik, ma azonban a kölcsön adott pénz a termeléstől függetlenül szerepel. Csak pénz és nem átalakult reális tárgy. A kánonjog és a középkor dicsősége, hogy ezt a felfogást hosszú időn keresztül nem engedte érvényre jutni. A középkorban a pénz reális tárgy volt, következésképp a munka szabad és a munka gyümölcse a munkásé.

A munka igazságos jutalmát csak a munka megszervezésével és az állam közbenyúlásával lehet biztosítani. A munkásoknak is szervezkedniük kell s az igazi kultúrprogramm, amelynek jegyében a szervezkedésnek történnie kell, a keresztényszocializmus.¹⁴ A keresztényszocialista mozgalom érdekében Prohászka mindent elkövetett, ami tőle telt, de éppen azokban a körökben nem kapott támogatást, amelyeknek élethivatásuk a krisztianizmus érvényesítése lenne. Mint püspököt, őt is megkötötték a magyar társadalmi adottságok. Pedig Prohászka az összeomlás küszöbén országgá kiáltotta: „Tömegmozgalomról a keresztényszocializmus alapján nem lesz szó mindaddig, míg a nagy munkástömegeknek — értem itt a kézimunkásokat épp úgy, mint a szellemi munkásokat — gazdasági érdekeit föl nem karoljuk azzal a radikalizmussal, amellyel azokat a szociáldemokrácia karolta fel. Egy lobogó, tüzes vágy ég az embe-

¹² Produktív-e a pénz? Budapest, 1898. 52. 1.

¹³ U. o. 57. 1.

¹⁴ Az elnevezés nem helyes, de átment a köztudatba.

rekben, hogy e földön is tűrhetőbb s ne agyonstrapált sorsuk legyen s ezt a vágyat meg kell valósítani. Enélkül a legharmonikusabb programra is vízbe esik és hidegen hagyja a lelkeket.¹⁶ Szavát nem követte tett, épp úgy, mint hatalmas mementóját sem, amely a múlt évi országos katolikus nagygyűlésen szociális hattyúdalaként hagyta el ajkát.

*

Ez a reformátori vonás adja meg Prohászka világnézetének és egyéniségének a modernségét. Voltaképpen ő hirdeti az igazi keresztény konzervativizmust, ellentétben a közfelfogás szerinti konzervativizmussal, amely csupán a francia forradalom vívmányait, az azokon felépülő igazságtalan társadalmi rendet kívánja konzerválni. Ebben a pontban került többször ellentétbe egyháza egyes vezetőivel is. Pedig a krisztianizálás munkáját éppen az egyházak feladatának vallotta. Az egyházaknak azonban, hogy erre képesek legyenek, meg kell érteniök a társadalmi fejlődést és alkalmazkodniuk kell ahhoz. Ne akarják kipótolni a szociális cselekvés hiányát „malasztos ígérekkel.”¹⁶ Az a szempont sem lehet irányadó, hogy az egyház anyagi érdekei, olykor hatalmi érdekei milyen politikai és gazdasági körülményekhez fűződnek, mert Krisztus „nem a papok országát, hanem az Isten országát jött felállítani s az anyaszentegyház is így vallja.”¹⁷ A történet folyamán vitathatták ezt az elvet egyházi férfiak, de még az egyháznak történetével sem szabad a maga egészében azonosítani magunkat.

A társadalmi problémák gyakorlati megoldásának módjaiba Prohászka nemigen bocsátkozott bele s nem is tekintette azt hivatásának. Talán ha megmarad egyetemi tanárnak, kilépett volna az aktivitás terére. Így csak szociális világnézetet akart adni, hogy annak fényében a szakemberek meglássák és kidolgozzák a részleteket. Egyetlen szociális problémát illetően lépett fel határozott programmal, a földreform kérdésében, amelynek egészséges elintézésétől várta a nemzet fentartó rétegeinek, a középosztálynak és az őstermelőknek megerősödését. A magyar föld idegen kézbe jutása, és a magyar parasztság kivándorlása kezdettől foglalkoztatta. A földbirtok eladósodásának meggátlására azt ajánlotta, hogy a földre

¹⁵ Kultúra, 18. 1.

¹⁶ U. o. 12. 1.

¹⁷ A diadalmas világnézet. Esztergom, 1911. 283. 1.

betáblázott kölcsönt mint a termelésbe való befektetést kezeljék, a törlesztés tehát ne kamatláb szerint, hanem a föld hozadékának arányában történjék. Miután a mai pénzgazdálkodás közepette ez nehezen valósítható meg, az állam közvetítse a kölcsönt s az esetleges különbözetet a kamat és a „census realis“ között az állam viselje.¹⁸ Birtokreformjavaslatát, amely annak idején óriási feltűnést és a külsőleg általános lelkesedés mellett vegyes érzelmeket keltett, 1916-ban terjesztette elő a Magyar Gazdaszövetség áprilisi közgyűlésén. Örökbérlet-rendszert indítványozott, amelynek élvezői lennének elsősorban a háborúból visszatérők, azután azok a földművesek, akik a háború folytán vagyonukat veszítették, végül az Amerikából visszavándorlók. Az örökbérleteket az állam alakítaná a nagybirtokok 10 ezer holdon felüli részéből s ez alól a hitbizományok és az egyházi birtokok sem mentesülnének,

Prohászka javaslatát megtevésében, amelynek megvalósíthatóságáról és célszerűségéről lehet vitatkozni, az a meggyőződés vezette, hogy a föld helyes elosztásától léte függ a magyar nemzetnek. „Az okos nemzeti birtokpolitika — mondotta — okvetlenül arra törekszik, hogy a föld a nemzeté legyen, hogy a munkásembernek joga legyen ahhoz, hogy földhöz jusson és spekuláció ne tolakodjék a föld és a nép közé. Amellett vagyunk továbbá, hogy lehetőleg állandósuljon a birtok, az otthon, mert a kultúra és a föld szoros viszonyban állanak egymással és mert batyuban kultúrát hordozni nem lehet. Mi jól tudjuk, hogy az a nép, mely sátorban él, nemzet nem lehet, mert nincs hazája és hazája nem lehet, mert nincs otthona.“¹⁹

A földreform épp olyan sarkalatos pontja volt Prohászka keresztény nemzeti politikájának, mint az a fajvédelem, amelyet antiszemitizmusnak próbáltak feltüntetni. Pedig Prohászka igen helyesen tiltakozott az ellen, mintha a zsidók ellen való uszítást és gyűlölködést pártolná. Nem antiszemitizmus, hanem „hungarizmus“, amely egyet jelent a nemzet emelésével és a keresztény szellem ébresztésével. „Három pontban összegezem azt — írta 1918-ban — hogy mit akarunk: az első, hogy meg akarjuk akadályozni a keresztény ifjúság letörését, a második, hogy meg akarjuk akadályozni Magyarország elzsidósodását, a harmadik, hogy rá akarjuk segíteni

¹⁸ Produktív-e a pénz? 65. l.

¹⁹ Agrártörvények és birtokpolitika, Budapest, Magyar Gazdaszövetség, 1916. 24. l.

a jóakarátú és nemzeti érzésű zsidóságot a nemzeti keresztény társadalommal való összeforrásra. Nem volnánk nemzet s nem volnánk öntudatos faj, hanem ellenkezőleg végpusztulásra ítélt faj s vágóhídra felhajtott birkanyáj, ha másként éreznék s mást akarnánk.²⁰ Prohászka sok vonatkozásban próféta volt, de amit erre az önvédelemre vonatkozóan mondott, igen gyorsan és megdöbbentő módon eleven valósággá vált.

Krisztianizmus és hungarizmus. Ennek a kettős csillagnak jegyében akart Prohászka „szivárványhidat“ vonni Pannonhalma és Debrecen között. A keresztény Magyarország felépítésére akarta egyesíteni felekezeti türelmetlenség nélkül a keresztény egyházakat.

*

„Az Úr Jézus nem teremtette meg a társadalomnak eszményi, non-plus-ultra-állapotát; nem tette azt, hanem fölszította bennünk a lelket s buzdított, hogy imádkozzunk s tegyünk is róla, hogy jöjjön el hozzánk az Isten országa. A földi ország elé pedig s annak tökéletesbülése elé nem gördített akadályt, sőt tanításával s az Isten gyermekeinek testvériségével, melyet a világba léptetett, irányt adott s utat mutatott a lehető legjobb s legméltányosabb társadalmi állapotoknak megteremtésére. A társadalomnak uralkodó osztályai nehezen értik meg az evangéliumnak ezt az alkalmazását s a társadalmi alakulásokat átlag nem ők, hanem az osztályharcok intézik, de mikor az átalakulás megtörtént s az érdekharcok zavargó benyomásai elmúltak, azon vesszük magunkat észre, hogy a fejlődés folytonos s ha nem is halad egyenes vonalban, mégis csak közelebb érünk az Isten nagy gondolatainak nemcsak az örökkévalóságban, hanem az időben való kialakulásához,²¹ íme Prohászka történetfilozófia ja, amelynek optimizmusát csak a keresztény lélek érti meg.

A társadalom elve nem a sztatika, hanem a dinamika. Nem juthat nyugalomra mindaddig, „míg a maga világnézeti főproblémáival tisztába nem jön s míg a testvériséget biztosító gazdasági egyensúlyt meg nem alapítja.“²² A fejlődésnek főtényezője azonban az emberi akarat, az akaratnak tehát össze kell fognia az ésszel a jobb társadalmi rend kialakítására.²³ A keresztényeknek elszántan ki

²⁰ Dunántúli Hírlap, 1918, szeptember 22.

²¹ A diadalmas világnézet. 307. 1.

²² A háború lelke. Budapest, 1915. 106. 1.

²³ Kultúra. 82. 1.

kell állniok a szenvedő és küzdő rétegek mellé, lehetővé kell tenniük, hogy az alsóbb osztályok forradalom nélkül felemelkedhessenek. Nemcsak karitás kell, hanem intézmények. Meg kell szervezni a munkát. Messze vagyunk még attól, hogy az evangélium társadalomformáló ereje teljes mértékben érvényesüljön, de a tökéletesedés ismervét megtaláljuk abban, hogy milyen mértékben érvényesül az erkölcs a társadalmi életben. Az ideál a keresztény állam, amely a keresztény méltányosság elvén épül fel s amelyben mindenki megkapja az emberhez méltó élet feltételeit.

Prohászka a század végén és az új század elején idealizmust hozott a kimerült magyar kultúrába. Ha napjainkban a keresztény világnézet a jelen társadalmi berendezkedés sok visszássága ellenére nálunk is hatalmas perspektívákat nyitó erő, abban Prohászkaé a legnagyobb érdem.

Mihelics Vid.